

## БАГАТОМІРНЕ СУСПІЛЬСТВО: ПРОБЛЕМИ ДІАЛОГУ КУЛЬТУР

Щербина В. М.

*доктор соціологічних наук, завідувач відділу соціологічних досліджень та аналізу проблем української культури Інституту культурології Академії мистецтв України*

Автор рассматривает проблему формирования диалога культур в условиях развития многомерного общества. Исходя из наличия шести базовых образов общества, автор делает вывод о необходимости формирования шестимерного пространства диалога культур.

The author addresses the issue of intercultural dialogue in the development of multi-dimensional society. Based on six basic images of society, the author concludes that need to build a sestimernogo space of dialogue of cultures.

Автор розглядає проблему формування діалогу культур в умовах розвитку багатомірного суспільства. Виходячи з наявності шести базових образів суспільства автор робить висновок про необхідність формування шестимірного простору діалогу культур.

**Ключові слова:** культура, діалог культур, багатомірне суспільство, образи суспільства, інформаційне суспільство

---

**Актуальність.** Проблеми формування культури набувають у наш час першорядного значення, адже вона пронизує всі аспекти людської життєдіяльності - від основ матеріального виробництва й людських потреб до найвищих проявів людського духу. Значні соціокультурні зміни, що зачіпають практично всі сторони громадського життя різних країн і народів, з особливою гостротою порушують питання про міжкультурну взаємодію або культурний діалог, про його роль у розвитку загальносвітової культури.

Поняття «культура» існує практично у всіх мовах і вживається в самих різних ситуаціях, часто в різних контекстах. Стосовно до нашого сьогодення життя можна сказати, що культурою є сукупність матеріальних і духовних цінностей, а також способів їхнього творення, уміння використовувати їх для прогресу людства, уміння передавати їх від покоління до покоління.

Культура - складна багаторівнева система. З одного боку, це вже накопичені суспільством матеріальні й духовні цінності, нашарування епох, часів і народів, які сплавилися воедино. З іншого боку, це "жива" людська, наша з вами діяльність, яка спирається на спадщину багатьох попередніх поколінь, яка запліднює й передає цю спадщину тим, хто прийде на зміну нам. Саме в такому безупинному обміні, знаннями, уміннями, навичками, здатностями полягає зміст культурного процесу.

Однією з фундаментальних основ процесу розвитку культури є діалог культур. У глибинній ідеї діалогу культур формується нова культура спілкування. Мислення й буття іншої людини не тільки поглиблене в кожному з нас, воно - це інше мислення, інша свідомість, внутрішньо насущна для нашого буття.

У сучасному світі діалог культур більше ускладнився в силу комплексу обставин.

Із взаємодією культур різних народів зв'язані й сучасні прояви фундаментальних проблем. Особливість рішення цих проблем складається в рамках систематичного діалогу культур, а не домінування однієї, навіть найбільш соціально актуалізованої, культури. Рішення цих проблем припускає таку глобалізацію взаємодії культур у просторі й у часі, при якій реальністю стає самореалізація всіх і кожної культури через взаємодію всіх з кожної й кожної з усіма іншими. На цьому шляху проблематизується сам механізм взаємодії культур, що й визначило актуальність проблеми, що її розглянуто у статті.

**Метою** статті є розгляд соціальної специфіки та засад здійснення діалогу культур в умовах сучасних багатомірних суспільств.

**Завдання** випливають з мети та полягають у тому, щоби на основі розгляду домінуючих образів суспільства, які формуються в багатомірних суспільствах, визначити специфіку діалогу культур у них.

**Останні дослідження.** Діалоговий підхід як концептуальна парадигма філософії, культурології, політології та інших галузей соціально-гуманітарного знання пройшов тривалу еволюцію: від художньо-філософських рефлексій XIX – XX ст. (І. Гете, Л. Фейєрбах, В. Дільтей, Е. Гуссерль, К. Ясперс, Ж.П. Сартр, М. Бубер, Г. Марсель, Е. Фромм, Ж. Дерріда) – через теоретичні розробки М.М. Бахтіна, Ю.М. Лотмана, В.С. Біблера – до її широкого застосування як теоретичної засади у сучасній гуманітаристиці: історії культури, філософської думки, літературознавстві, педагогіці і психології тощо (В.С. Горський, Д.С. Лихачов, П.П. Толочко, А.Г. Волинець, Г.О. Балл, С.О. Копилов, І.А. Зязюн, С.О. Черепанова та ін.). Спочатку в лоні світоглядного знання визріла думка про міжособистісне спілкування як основу людського існування в культурі ("туїзм" у Л. Фейєрбаха, "комунікація" у К. Ясперса, "буття для іншого" у Ж.П.Сартра, "сфера між" у М. Бубера, "любов" у Е. Фромма). Найбільш повно уявлення про діалогічну взаємодію між людьми, як особливу форму духовного взаємообміну віддзеркалюється у творчості М. Бубера, який обґрунтовує принцип «між» для позначення спільної контактної сфери двох людей. У другій половині XX ст. зазначені ідеї в контексті тлумачення культури як антропологічного феномену були екстрапольовані на соціокультурну проблематику (М.М. Бахтін,

П.С. Гуревич, В.Л. Махлін, О.Е. Махов, Л.І. Новикова, І.В. Пешков, Е.М. Целма, Ю.М. Лотман, Д.С. Лихачов). Культура у такому вимірі постає у вигляді напруженого, «діалогічно збентеженого» (вислів М.М. Бахтіна) середовища кореспондування різноманітних смислів. Специфіка культурного діалогу саме в умовах поставання багатомірних суспільств вітчизняними та закордонними дослідниками не вивчалася.

**Основний зміст.** Внаслідок того, що глобалізація міжкультурних взаємодій передбачає таку повноту значеннєвого світу залучених у неї індивідів, що виникає лише в точці перетинання всіх культурних образів, в якій індивід виходить за індивідуальні, часткові межі в культурний космос, у принципово нескінченне спілкування й, отже, у нескінченне переосмислення того, що таке він сам.

Сучасна культура як сукупність норм та цінностей, на основі яких здійснюється людська життєдіяльність, виступає водночас результатом та передумовою суспільного буття, відтак її форми та зміст можуть бути зрозумілими виключно на основі розуміння характеру та змісту суспільного життя нашої доби.

Прибічники так званого «культурального повороту» у соціології виходять з методологічного принципу, відповідно до якого соціальне життя може бути зрозумілим виключно на основі досліджень його культурних детермінант.

Зрозуміти як може відбуватися діалог культур можна лише виходячи з розуміння специфіки суспільства, де він має місце. Саме тому слід зупинитись на характеристиці образів суспільства, в рамках яких відбувається утворення суб'єктів культури творення та їх взаємодія і зроблю деякі припущення відносно того, яким чином це обумовлює дослідження діалогу культур.

Відомий англійський соціолог Ентоні Гідденс зауважив, що будь-яка локальна спільнота в наш час є фантазмагоричною. Будь-яке локальне суспільне ціле утворюється в контексті глобальних за своїм масштабом процесів у галузі економіки, політики, мистецтва, науки. Зазначимо, що будь-яка культура як історично сформований комплекс нормативно-ціннісних засад людської діяльності завжди була і є локальним утворенням, похідним від локальних умов історичного буття конкретної спільноти.

Глобалізація проявляється у тому, що в наш час різні локальні спільноти стають усе більшою мірою взаємозалежними, все більшою мірою усвідомлюється необхідність забезпечення сталого розвитку усього людства як єдиного багатоманітного цілого, у якому будь-яке локальне соціокультурне утворення відтворюється безпосередньо в контексті глобальних процесів та структур. Саме тому діалог культур є необхідною рисою сучасних суспільств, сутнісно необхідним соціальним механізмом їх буття взагалі.

Надскладність та багатовимірність сучасних суспільств обумовлює відповідні характеристики діалогу культур, який також стає багатомірним та надскладним. Історично виникла ситуація, за якої в суспільстві функціонують декілька відносно самостійних та цілісних ціннісно-нормативних систем, що концептуалізуються у вигляді образів сучасного суспільства. Ціннісно-нормативні системи утримуються в межах кожного з таких образів, однак в глобальному цілому вони ніби вкладаються одна в одну, взаємодіють в режимі постійного діалогу, через який утримують власну своєрідність.

Типологізуючи ці системи, можна, по-перше, виділити нормативно-ціннісні системи традиційного типу, що мисляться їх носіями як надані ззовні, абсолютні, беззаперечні, вічні та незалежні від людини засади її буття.

По-друге, можна виділити нормативно-ціннісні системи, що мисляться як сконструйовані, побудовані на основі суспільної згоди та необхідні для утримання сталого суспільного порядку, орієнтованого на досягнення певних гуманістичностей цілей.

По-третє, можна виділити нормативно-ціннісні системи, які розуміються їх носіями як внутрішні компоненти та передумови комунікативних процесів. Культура постає з цієї точки зору як певна конвенційно задавана, віртуальна, персоніфікована наддинамічна система, що формується та існує в контексті міжособистісного спілкування.

В умовах глобалізації проблема формування діалогу культур за умови існування як мінімум трьох типів культурної самосвідомості, ускладнюється необхідністю їх взаємної інтерпретації на всіх рівнях соціальної взаємодії – від взаємної теоретичної концептуалізації до стереотипізації на рівні повсякденного життя.

Можливість бути почутим та побаченим в координатах іншого типу культурної самосвідомості потребує своєрідної герменевтичної процедури, яка б розкривала змістовні компоненти, норми та цінності одного культурного цілого в контексті іншого. Завдання культурологічного дослідження цієї ситуації полягають у створенні знання про таку «соціокультурну герменевтику», соціальні механізми її відтворення в суспільстві, а також знання про побудову самого багатовимірного суспільства.

Сучасне суспільство все більш виглядає як єдина синкретична, недиференційована реальність, в якій зливаються всі сторони життя, що робить практично неможливим визначення довгострокових пріоритетів; люди керуються логікою наслідків, а не цілей; їхня поведінка задається скоріше внутрішнім змістом тих чи інших дій, ніж їх утилітарною корисністю.

В той же час людина втрачає контроль над більшістю значимих соціальних процесів. В зв'язку з цим зростає невизначеність і прогресуюча незахищеність особистості перед неконтрольованими для неї змінами, відповідно до чого виникає прагнення людини відмовитися від досягнення перспективних цілей заради одержання негайних результатів, що в кінцевому рахунку приводить до дезінтеграції як загальних, так і індивідуальних культурних цілісностей.

Значимість ієрархічних відносин у соціальній структурі поступається місцем значимості положення в системі мережних зв'язків. Інформаційне суспільство принципово відрізняється від інших тим, що воно відривається від об'єктивної основи і переносить людей в область суб'єктивного, перетворює їхнє життя в гру, що радикально відрізняється від усіх соціальних відносин часів модерніти.

Соціокультурна взаємодія у такому суспільстві відбувається за посередництвом електронно-комунікативних засобів та має характер мозаїчного резонансу, тобто є децентралізованою і не передбачає соціальної ієрархізованості, основним формотворчим процесом у суспільстві виступає рух символів, а соціальний простір зменшується (або взагалі зникає), виникає можливість безпосередньої взаємодії з людьми безвідносно їх просторового розташування.

Консолідація загальних смислів у такому суспільстві відбувається через кристалізацію практик у просторово-часовій конфігурації, яка створює культури, що є системами цінностей і вірувань, які визначають зміст кодів поведінки. У цій матриці відносин немає системного домінуючого фактора. Усі шари і каузальні відносини взаємопроникають одне в одне і можуть бути розділені тільки аналітично.

Можна виділити декілька образів суспільства, які обумовлюють характеристики та чинники сучасного діалогу культур.

Їх можна узагальнити у вигляді декількох формальних соціологічних моделей, серед яких можна назвати наступні:

По-перше, це "Ризомне" або "Поліцентричне" суспільство. Воно характеризується такою рисою як "смерть індустріального міста", що обумовлене переходом від індустріальних технологій (використання високих тисків, енергій та обсягів) до постіндустріального виробництва з основою у вигляді нано- та біотехнологій. Великі міста як індустріальні агломерації зникають і виникає велика кількість малих центрів, які виконують функцію міста – насамперед надання послуг. Процес децентралізації набуде розвитку у процесі деагломерації – розукрупнення промисловості на базисі нових "чистих технологій" та зосередження її у різноманітних малих центрах подібних сьгоднішній "Силиконовій долині". Цей новий процес з необхідністю передбачає співробітництво між різноманітними підприємствами і організаціями, сегментами глобального світу, які сьгодні ще ігнорують одне одного. Вони будуть пов'язані таким чином, щоби зробити можливим постійний зв'язок між виробництвом, університетським дослідженнями і місцевою адміністрацією. Відповідно до цього діалог культур має набути більш глибокого рівня. Це передбачає відхід від статусної диференціації, зміщення основ суспільної взаємодії зі сфери економічної взаємодії в сферу культурно-інформаційну.

По-друге, це образ "суспільства глобальної диференційованості." Згідно такого образу інформаційного суспільства, воно схоже на те, що відомий дослідник Маршалл Маклюен назвав "глобальним селом". [1.]

Використання електроніки робить можливим створення середовища з контрадикторними, на перший погляд, характеристиками: децентралізацією та розосередженням, з однієї сторони, і щільною комунікацією і солідарністю – з іншої.

Це село, однак таке, що позбулося свого "ідіотизму" та відкрите комунікаційним впливам планетарного рівня, таке, що характеризується одночасно приватністю, інтимністю, солідарністю. Завдяки телекомунікації виникає новий тип солідаристських зв'язків, що спирається на можливість безпосереднього сприйняття подій за принципом "увесь світ у твоєму домі". Роль медіа, безумовно, стає критичною, оскільки їх організація надає можливість сприймати реальність – спочатку медіа-повідомлення є фрагментом загальної картини соціальності, а згодом заміщають її, стаючи основою інтерпретації соціальних взаємодій як окремими індивідами, та і їх групами.

Це – механічна солідарність, і люди мають бути готовими до того, щоби вміти критично переосмислювати інформацію, яку вони отримують, оскільки виникає реальна небезпека соціального конформізму.

Таке суспільство виникає в результаті некоординованих технічних рішень, як результат незворотнього, безсуб'єктного, історичного руху у напрямку оптимізації суспільної взаємодії. Воно виникає в результаті цього історичного руху, є результатом спонтанної експансії домінуючих економічних та технологічних сил, монопольного володіння знанням, технічними та фінансовими можливостями, формальної демократії і бюрократичного колективізму.

Образ суспільства "глобальної диференційованості" – це перемога техніки, яка із засобу стала ціллю, її значущість стала тотальною та неконтрольованою. Наслідки цього величезні, вони змінюють сферу праці, класової структури, сім'ї, виховання і можуть бути катастрофічними для людства.

Діалог культур відповідно до такого образу суспільства має розвиватися в напрямку утворення єдиного гомогенного культурного простору, в якому має відтворюватись своєрідність людського буття в технологізованому середовищі.

По-третє, можна виділити образ "суспільства спонтанної експресивності", який передбачає створення єдиного мультимедійного середовища, що дозволить спілкуватися новим генераціям у формах безпосередньо масового спілкування у чуттєвій формі, обличчям-до обличчя.

Масові спільноти, що їх Антоніо Негрі позначає як «множини» [2], будуть існувати в практиках соціальної взаємодії у наглядно-чуттєвих формах, а не у вигляді абстрактних понятійних конструктів.

Прообраз такого суспільства, з цієї точки зору, знаходить свій вираз не тільки у студентських демонстраціях та молодіжних рухах протесту, таких екзотичних формах як "флешмоб" та кіберкомунікативні спільноти, що утворюються в Інтернеті. Це досить широкий феномен – від великих

рок-фестивалей до масових маніфестацій за найрізноманітнішими поводами, шоу програм та рухах так званих «фанатів» у галузі спорту або мистецтва.

Діалог культур відповідно до такого образу суспільства, базується на тому, що індивідуалістична культура вмирає, а їй на зміну приходить культура групова. Груповим, інтерсуб'єктивним стає мислення, творчість, відчуття. Істина у такому суспільстві також стає інтерсуб'єктивним процесом. Соціальні якості суб'єктів змінюються у такому суспільстві зі змінами культурного контексту, що створюється внаслідок спільних експресивних дій та оцінок ситуації.

По-четверте, можна виділити образ “суспільства-мурашника”. Цей тип суспільства характеризується надто високим рівнем урбанізації і демографічним вибухом. Це постурбаністичне суспільство, у ньому відсутні міста з концентричною структурою, яка робить місто комуною, спільнотою.

Разом з подоланням відмінностей між містом і селом відіміруть також процеси економічного обміну між ними. Сільські райони більше не забезпечуватимуть відтворення міст, міські субструктури (транспортна, енергетична, продовольча) занепадають, відповідно зростає їх вартість.

Зростає відчуття самотності і покинутості, результатом чого є зростання клаустрофобії, злочинності, агресивності. Деколонізація трансформує міжнародні економічні відносини, руйнує відносний баланс між колишніми метрополіями та колоніями. Традиційні сільгосподарчі культури йдуть до кризи, занепаду та голоду.

Діалог культур, відповідно до такого образу суспільства, не матиме значної перспективи, оскільки не матиме обумовленості онтологічними чинниками.

По-п'яте, виділимо образ “суспільства інформативної корпоративності.” Це – двочленне суспільство, пласка піраміда з вузькою відсіченою вершиною та дуже широким фундаментом.

Вершину його складають “династичні” групи “світової еліти”, проникнути в які практично неможливо. Вони взаємно переплетені, однак значним чином роз'єднані за культурними засобами самовідтворення. Тому вони не мають реальної влади над тими, хто складає “фундамент” такого суспільства.

Вони як фаланстери або монастирі, особистий склад яких втратив віру або забув її. Це - відносно маленькі групи або конгломерати, технічно дуже “продвинуті”, яким доводиться “плавати” у недиференційованому ворожнечому соціальному морі.

Вони політично неосвічені і з соціальної точки зору зашорені у вузькі рамки неоконсерватизму. Вони майже феодално замкнені. Їх політична безграмотність є наслідком того, що сучасні технології, модифікуючи засоби виробництва, продукують низову дислокацію влади та породжують непричетність до неї старих еліт. Нові ж еліти не здатні виробити легітимуючу ідеологію. Діалектична гра внутрішньої взаємодії між соціальними силами, трудом та політикою блокується.”

У суспільстві “інформативної корпоративності” продовжують функціонувати старі цінності, котрі нічому не навчають та втратили функціональний зв'язок з технологіями.

Високий рівень технології може породити в рамках корпоративного суспільства такі типи організаційних і політичних зв'язків, котрі приведуть до мультівалентного, багатомірного суспільства.

Воно буде водночас децентралізованим і інтегрованим, а завдяки технології – гомогенним, таким, що має загальну культурну орієнтацію, однак не конформістським, а таким, у якому природня соціальність індивіда розкривається та найбільш повно реалізується. Це передбачає появу нових засобів раціоналізації цього більш складного та багатомірного суспільства.

Нарешті, по-шосте, можна виділити образ суспільства “тотальної завершеності”, в якому завершено процес відчуження від людей як результату їхньої праці, так і їхньої здібності впливати на власну долю.

З цієї точки зору сучасна система створює алгоритм, при якому система тотального соціального контролю циклічно відтворюється з дня в день без якого-небудь «пролому», без якої-небудь надії на внутрішні дефекти, що могли б вести до звільнення.

З цієї точки зору слід звертати увагу на ряд моментів, що характеризують радикальну зміну людського буття в інформаційному суспільстві: скасування духовної волі, заснованої на протиставленні внутрішнього світу людини навколишнім, зникнення принципу вірогідності і категорії норми. Такий образ інформаційного суспільства характерний тим, що згідно нього вперше за час існування людини як розумної істоти, зникає не тільки протиріччя, але навіть виразне розходження між внутрішнім світом суб'єкта і навколишнім його об'єктивним буттям.

Специфіка процесів культури творення обумовлена за такої ситуації тим, що виникає новий техногенний синкретизм, знімається розходження між живою свідомістю і “штучним інтелектом”, перетворюючи основну масу людей на продовження автоматизованого світу символічного споживання.

Дуже незначна соціальна еліта за допомогою високотехнологічних засобів контролюватиме практично усе населення планети, розподілене за штучними ознаками у віртуальні спільноти, що живуть у культурі постійної реінтерпретації. Виходячи з тотальної завершеності формується також соціальний рух за тотальне скасування цієї відчуженості, глобальний та неструктурований, прототипом якого є сучасний рух антиглобалістів.

Таким чином постановка Гідденсом питання про посилення теми глобалізації в майбутній соціологічній теорії [3] – все це, поряд з доволі контрадикторними описами інформаційного

суспільства, говорить про усвідомлення необхідності виходу за рамки образу суспільства, який сформувався за часів розвитку суспільств-націй, побудованих на засадах індустріальних способів виробництва, які потребували синхронізації в лінійних просторово-часових рамках діяльності великих мас людей, створення та утримання відповідного розмежування між індустріальними комплексами. Розуміння та ефективний розвиток діалогу культур в умовах сучасності залежить саме від цього процесу.

Таким чином діалог культур в умовах запропонованого концептуального підходу має розглядатись багатомірний процес, що не зводиться до дуальних протиставлень нормативно-ціннісних систем або біполярних взаємодій.

**Висновки.** Виходячи з наявності описаних вище шести образів суспільства можна зробити припущення відносно того, що діалог культур за умов сучасності відбувається у шестимірному просторі.

Будь-яка подія в галузі культури може бути адекватно зрозумілою в разі розкриття її змістовного значення ракурсах шести парадигмальних площин сприйняття суспільного буття. Для культурологічних досліджень це означає, що ідентифікація подій в культурі може відбуватися за цими характеристиками.

Проблема адекватності сприйняття культури в цілому (її простору та часу, структури та динаміки) в її парадигмальному вимірі є предметом філософії культури, а в методологічному – культурології. В свою чергу, інструментом формування власне культурологічного знання виступає соціологія, яка використовує напрацювання мистецтвознавства з тим, щоби побачити структуру процесів культуротворення та спосіб буття культури як компонента в конкретно-історичного суспільства. Наприклад, за умов так званих індустріальних суспільств цілком адекватним було сприйняття культури як особливої сфери забезпечення процесів соціалізації та «підтримання зразків» поведінки, необхідної для соціальної взаємодії.

---

#### Література

1. [http://yanko.lib.ru/books/media/mcluhan=galaktika\\_gutenberg.pdf](http://yanko.lib.ru/books/media/mcluhan=galaktika_gutenberg.pdf)
2. Хардт М., Негри А. Множество: война и демократия в эпоху империи. — М.: Культурная революция, 2006. — 559 с.
3. Гидденс Э. Последствия модернити // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология / Под редакцией В. Л. Иноземцева. М.: Academia, 1999. С. 119.